

Osadnictwo żydowskie na ziemiach polskich w średniowieczu

Pierwsze przekazy źródłowe informujące nas o wyznawcach judaizmu w Polsce Piastowskiej, pochodzą dopiero z pierwszej połowy XI wieku¹. Pomimo tego należy sądzić, że pierwotne skupiska tej ludności musiały powstać już w chwili narodzin państwowości polskiej w połowie X wieku².

Omawiając kwestie związane z osadnictwem żydowskim musimy odpowiedzieć na szereg pytań; kiedy i skąd przybyli pierwsi osadnicy oraz gdzie się osiedlali, jaką rolę gospodarczą i kulturalną odgrywali i jak liczna była kolonia żydowska w średniowieczu?

¹ R. Grodecki, *Dzieje Żydów w Polsce do końca XIV wieku*, [w:] *Polska piastowska*, red. R. Grodecki, Warszawa 1969, s. 606; P. Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 11-12. Według Feliksa Kiryka i Stanisława Stępnia początki osadnictwa żydowskiego należy datować na XI wiek. Por. F. Kiryk, S. Stępień, *Przedmowa*, [w:] *Żydzi w Małopolsce*, *Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991, s. 7. Nie brak też prób przesuwania osadnictwa żydowskiego w Europie Środkowej na jeszcze bardziej odległe okresy historyczne. Powstała też zdumiewająca hipoteza wywodząca pierwotny język Jidysz z podłoża słowiańskiego. Paul Wexler opublikował w 1991 roku dysertację pod tytułem *Yidish – the Fifteenth Slavic Language. A Study of Partial Language Shift from Judeo - Sorbian to German*. Stara się on w niej udowodnić, że pierwotnie język Jidysz był mieszanym językiem (lub socjolektem) judeożydowskim, który następnie uległ germanizacji. Teza ta została oparta tylko na analizie językowej. Por.: E. Geller, *Jidysz – język Żydów polskich*, Warszawa 1994, s. 28. Wspomniany P. Wexler stawia sobie bardzo ambitne zadanie, aby scharakteryzować zakres jego poszukiwań pozwolę sobie na cytować „*The field of Judeo – Slavic linguistics seeks to recover the distinctive Jewish features of the Slavic – speech of the Greek, Iranian, Turkish and possibly Aramaic Jews who created the Judeo – Slavic civilizations that took root in scattered locales between the Elbe and Dniepr rivers before the arrival of the Ashkenazic and Sephardic Jews in the 10th and 15th centuries respectively*”. Por. P. Wexler, *Judeo – Slavic Linguistics: Aims, Accomplishments and Future Goals*, [w:] *Jews and Slavs*, edited by Wolf Moskovich, Shmuel Shwarzband, Anatoly Alekseev, Jerusalem – St. Petersburg, 1993, vol. I, s. 201.

² Por. R. Grodecki, *Dzieje Żydów...*; J. Wyrozumski, *Żydzi w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji: „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej” Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce. Uniwersytet Jagielloński 22-26 X 1986*, red. A. Link – Lenczowski, T. Polański, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991.

Temat niniejszego artykułu narzuca nam ściśle ograniczone cezury czasowe, które zamykają się w przedziale od X wieku, aż po koniec XV stulecia. Ujęliśmy w naszych rozważaniach dzielnice, które w późniejszym czasie zostaną odłączone od państwa polskiego, a mianowicie Śląsk i Pomorze Gdańskie. Księstwa śląskie w okresie rozbitcia dzielnicowego stopniowo traciły łączność z pozostałymi ziemiami polskimi, czego efektem było uzależnienie znacznej części Śląska przez Jana Luksemburskiego panującego w Czechach w latach 1310 – 1346. Pomimo zaistniałej sytuacji poszczególne księstwa śląskie były rządzone przez lokalnych Piastów śląskich, a dawną łączność z Polską zachowało biskupstwo wrocławskie podporządkowane arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu³. W tej sytuacji omawiając dzieje Żydów w XIV– XV wieku uwzględniamy także Śląsk. Również Pomorze Gdańskie na początku XIV wieku utraciło łączność z Polską po zajęciu tych ziem przez Zakon Krzyżacki. Z uwagi jednak, że w 1466 roku w wyniku wojny trzynastoletniej, ziemie te ponownie zostały złączone z Królestwem Polski - i ten obszar będzie przedmiotem naszej analizy.

Obszary południowej Polski już w IX wieku penetrowane były przez kupców żydowskich zwanych radanitami, którzy przemierzali te tereny podążając do państwa Chazarów położonego nad Morzem Czarnym⁴. Docierali oni w tamtym czasie do Państwa Wielkomorawskiego⁵. Jest to istotna uwaga w naszych rozważaniach, bowiem do dziś toczy się dyskusja, czy część południowej Polski należała wtedy do tegoż państwa⁶. Pomijając kwestie, czy istotnie obszary te należały, czy też nie do państwa wielkomorawskiego, nie ulega wątpliwości, że Śląsk i Małopolska były przez kupców żydowskich dobrze znane. Może

³ Zob. R. Żerelik, *Dzieje Śląska do 1526 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czaplinski, Wrocław 2002, s.63 – 71 i s.77 – 84.

⁴ D.Rozmus, *De Judeorum arte sepulcrali Motywy artystyczne w żydowskiej sztuce sepulkralnej*, Kraków 2005, s. 13.

⁵ W. Swoboda, *Skąd się wzięli Słowianie dzisiejszych Włoszech we wczesnym średniowieczu?*, „Slavia Antiqua”XXVI (1979), nr 26, s. 1 – 13.

⁶ D.Rozmus, *De Judeorum...*,s.13. Dogłębną analizę tego ważkiego problemu przedstawił I. Panic, który przedstawił także literaturę polską i zagraniczną odnoszącą się do tej tematyki: I. Panic, *Ostatnie lata Wielkich Moraw*, Katowice 2003. Por. Także: J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947; K. Buczek, *Polska południowa w IX i X wieku*, „Studia Historyczne” 1959, t. 2; G. Labuda, *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*, [w:]*Chryścianizacja Polski południowej. Materiały z sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 roku*, Kraków 1994; S. Szczur, *Misja cyrylo – metodiańska w świetle najnowszych badań*, [w:] *Chryścianizacja...*,s.7-24; P. Bogdanowicz, *Przynależność polityczna Śląska w X wieku. Dzieje problemu oraz próba jego rozwiązania*, Wrocław–Warszawa – Kraków 1968; K. Potkański, *Lehici, Polanie, Polska*, Warszawa 1965.

świadczyć o tym list Chasadaja ben Szaprut(ok.915 – 970), ministra na dworze kalifa Kordoby, do władcy Chazarów - kagana Józefa. Wymieniony jest w nim tajemniczy lud Gebalim, rzekomo pochodzenia słowiańskiego⁷.

O znajomości tych ziem dowodzi przekaz z II poł. XI wieku, autorstwa rabiego Szlomo Ben Ischaqa, zwanego Raši. Jest to komentarz do biblijnego proroctwa Nahuma. W nim napisał: „Ha – Éłqoši – jest to miasto w państwie BL⁷ WWNJ⁷ H, które należy do ziemi Izraela, choć leży poza granicami Izraela. I wiedz, że są tam rudy złota, srebra i że w pobliżu niego znajduje się sól, ponieważ Morze Solne (Martwe) bliskie ziemi Izraela dochodzi pod ziemią do tego miejsca. Jest państwo, w którym rządzi król syn króla, który wywodzi się z plemienia Judy”⁸. Państwo opisane w komentarzu to Polska, natomiast miasto zwane dawniej Ilkusz to dzisiejszy Olkusz. Pomijając zgoła fantastyczne teorie uczonego rabina, określające Polskę jako terytorium Izraela leżącym poza Ziemią Obiecaną, czy przypisywanie władcom polskim żydowskiego pochodzenia, należy podkreślić jego dużą znajomość ziem nad Wisłą. Wiedzę musiał zaczerpnąć od radanitów, zajmujących się dalekosiężnym handlem. Nic dziwi zatem, że był tak dobrze poinformowany, co do bogactw naturalnych, znajdujących się na naszych ziemiach⁹. Jest to najstarszy przekaz obcego pochodzenia wspominający kopalnictwo metali kolorowych we wczesnopiastowskiej Polsce¹⁰.

Ziemie polskie były odwiedzane przez kupców żydowskich już w IX – X wieku, kiedy to podążali szlakiem handlowym z arabskiej Hiszpanii przez Niemcy, Czechy, Małopolskę, Ruś aż do państwa Chazarów, położonego nad Morzem Kaspijskim¹¹. W drugiej połowie X wieku zainteresowanie kupców żydowskich państwem wczesnopiastowskim widzimy w relacji mauretańskiego Żyda kupca – wywiadowcy Ibrahima ibn Jakuba. Podczas swej podróży po krajach słowiańskich w latach 965 – 966 pozostawił bezcenną relację o państwie Mieszka I¹². Sam osobiście nie był w Polsce, ale podczas swego przypuszczalnego pobytu w

⁷ T.E. Modelski, „Król Gebalim” w liście do Chasadaja. Studium historyczne z X w., Lwów 1910; K.T. Witczak, Król Gebalim w liście Chasadaja – nowa interpretacja, „Roczniki Historyczne” LX(1994), s. 5 – 19.

⁸ R. Pytel, Wzmianka o Olkuzie oraz o kopalniach złota, srebra i soli w Polsce w XI wieku, „Slavia Antiqua”, t. XVII:1970, s.173-174.

⁹ Tamże, s.175; M. Cetwiński, Śląski tygiel, Częstochowa 2001, s.300.

¹⁰ D. Rozmus, Czy Olkusz ma coś wspólnego z biblijnym Ha – Éłqoš ?, „Slavia Antiqua”, t. XLIII, 2002s. 97 - 132

¹¹ R. Żebrowski, Dzieje Żydów w Polsce. Kalendarium, Warszawa 1993, s.14.

¹² Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie AL. – Bekriego, Kraków 1946, Pomniki dziejowe Polski, seria 2, t. I, red. T. Kowalski; J. Strzelczyk, Mieszko I, Poznań 1992, s. 17.

Pradze opisał posiadłości księcia Mieszka I jak i również organizację jego państwa¹³. Pierwsza poświadczona informacja o gminie żydowskiej dotyczy najprawdopodobniej Przemyśla¹⁴. Są bowiem zastrzeżenia, czy występujący w przekazie Primut [Premut] należy identyfikować z Przemyślem, czy też chodzi o jakąś inną miejscowość położoną na ziemiach polskich¹⁵. W źródle opisane są losy chłopca żydowskiego, który podczas wojny został oddany na wychowanie do chrześcijańskiej rodziny. Tam przebywał do czasu powrotu do swoich pobratymców. Według orientalistów: Tadeusza Lewickiego i Franciszka Kupfera wydarzenia te musiały mieć miejsce pomiędzy 1018 a 1031 rokiem¹⁶. Wydarzenia powyższe należy łączyć z wyprawą Bolesława Chrobrego na Ruś w 1018 roku bądź odwetowymi wyprawami Jarosława Mądrego¹⁷. Pierwsza wzmianka o kolonii żydowskiej nasuwała wnioski, że pierwsi osadnicy żydowscy przybyli z państwa Chazarów. Kraj ten rozpadł się w wyniku przegranej wojny z księciem Rusi Kijowskiej, Świętosławem w latach 964 - 968¹⁸. Istniały tam liczne skupiska ludności żydowskiej, które po rozpadzie tego rozległego państwa miały w dużej mierze przenieść się na Ruś Kijowską i do Polski¹⁹. Ostatnio większość historyków odrzuciło ten pogląd²⁰. Oczywiście nie jest wykluczone, że pewna grupa Żydów

¹³ J. Strzelczyk, *Mieszko I*, Poznań 1992, s.39 – 50. Por. G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław – Kraków 2002.

¹⁴ Relacja ta jest autorstwa Jehudy ha – kohena.

¹⁵ Należy jednak w zgodzie z obiektywizmem naukowym dodać, że nie wszyscy zgadzają się utożsamieniem zawartej w źródłach nazwy hebrajskiej literując *Primut lub *Premut z Przemyślem. Por. F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, Wrocław 1956, s. 37 oraz komentarz s. 41 – 44.

¹⁶ F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, Wrocław 1956, s.37 i s. 41 – 44. P. Burhard podaje, że w Przemyślu informacja źródłowa o gminie żydowskiej pojawia się rzekomo w 1085 roku. Nie wiadomo jednak, na jakiej podstawie autor książki to wnioskuje (Zob. P. Burchard, *Pamiętki i zabytki...*,s.11).

¹⁷ F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie...*,s.44; D. Rozmus, *Czy Olkusz ma coś wspólnego...*,s.97 - 132.

¹⁸ H. Haumann, *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2000, s.18.

¹⁹ Tamże, s.18.

²⁰ M. Altbauer, *O języku dokumentów związanych z samorządem żydowskim w Polsce*,[w:] *Żydzi...*,s.13-22;tenże,*Jeszcze o rzekomych „chazarskich” nazwach miejscowych na ziemiach polskich*, „*Onomastica*”, t. XIII, 1968, s. 120 – 128;tenże, *W sprawie kirkutu*, „*Język Polski*, t. XXXIV,1954,s.202-204; R.Żebrowski, *Dzieje Żydów...*s.15. M. Fuks, Z. Hoffman, M. Horn, J. Tomaszewski, *Żydzi polscy. Dzieje i kultura*, Warszawa 1982,s.9. Już w pracy opublikowanej przez Tadeusza Czackiego dominowała teoria Chazarska (T. Czacki, *Rozprawy o Żydach i Karaitach*, Kraków 1807). Za teorią wschodnią byli także Ignacy Schiper(zob.: I. Schiper, *Początek ekonomiki Żydów w Polsce. Najwcześniejszy handel żydowski w krajach słowiańskich od VIII do końca XII wieku*, „*Almanach Żydowski*”, red. L. Reich, Lwów 1910,tenże,*Dzieje handlu żydowskiego na*

mogła przybyć do Polski ze wschodu, ale należy sądzić, że była to niewielka liczba²¹. Gall Anonim wspomina o wykupywaniu przez Judytę czeską, żonę księcia polskiego Władysława Hermana (1079 – 1102)], niewolników z rąk żydowskich w latach 1080 - 1086²². W tamtym czasie handel niewolnikami był zjawiskiem powszechnym, którym trudnili się także kupcy żydowscy²³. O tym informują nas słynne Drzwi Gnieźnieńskie, powstałe w połowie XII wieku. Przedstawione są na nich wydarzenia z końca X wieku. Znajduje się tam interesująca scena (scena nr 8), ukazująca wykup Słowian z rąk żydowskich kupców²⁴.

Tak wczesne osadnictwo ludności wyznania mojżeszowego potwierdza nasze przypuszczenia, że wyznawcy mozaizmu osiedlali się w naszym państwie już od początku jego istnienia. Wincenty Kadłubek podaje, że książę Mieszko III Stary podczas swoich krakowskich rządów w latach 1173 – 1177 nałożył wysokie kary grzywny na chrześcijan prześladowających Żydów²⁵. Bezpośrednią przyczyną stanowczej reakcji księcia Mieszka Starego było pobicie przez żaków krakowskich pewnego Żyda²⁶. Dowodem na obecność Żydów w Polsce za panowania tegoż władcy jest również emisja brakteatów²⁷ z przełomu XII/XIII wieku z napisami w języku hebrajskim²⁸. Na podstawie powyższych informacji należy sądzić, że Żydzi przybywając na ziemie polskie cieszyli się poparciem i ochroną

ziemiach polskich, Warszawa 1937), Maksymilian Gumpłowicz (zob. Początki religii żydowskiej w Polsce, Warszawa 1903) i H. Freiherr von Kutschera (zob.: H. von Kutschera, Die Chasaren, Wiedeń 1910).

²¹ H. Haumann, Historia Żydów...,s.18.

²² Anonim tzw. Gall, Kronika Polska, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s.68; R. Grodecki, Dzieje Żydów...,s. 607.

²³ W tamtym okresie niewolnikami stawali się: jeńcy wojenni, dłużnicy, bądź dzieci sprzedawane w niewolę przez własnych rodziców.

²⁴ Scenę tę możemy poza oryginałem zobaczyć w Porta Regia – Drzwi Gnieźnieńskie, tekst A.S. Labuda, fot. A. Bujak, Gniezno 1998.Na ten temat także D. Rozmus, HA - Elqoš...,s.17.

²⁵ Wincenty Kadłubek, Kronika Polska, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s.180, R. Grodecki, Dzieje Żydów...,s.619;R. Modras, Kościół katolicki i antysemityzm w Polsce w latach 1933 – 1939, Kraków 2004, s.29.

²⁶ R. Grodecki, Dzieje Żydów...,s.619; M. Horn, Działalność gospodarcza Żydów Polskich w średniowieczu na tle rozwoju osadnictwa, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”(dalej: BŻIH), nr 2 – 3 (126 – 127), Warszawa 1983, s.74.

²⁷ Jednostronne srebrne denary.

²⁸ Żydzi w Polsce Odrodzonej, praca zbiorowa pod red. J. Schipera, A. Tartakowera, A. Hafftki, t. I, Warszawa 1932, s.39; A. Żbikowski, Żydzi, Wrocław 2004, s.19;R. Kiersnowski, Moneta w kulturze wieków średnich, Warszawa 1988, s. 102 - 103; J.A. Szwagrzyk, Pieniądz na ziemiach polskich X – XX wiek, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990, s.24; J. Samek, Złote i srebrne lata sztuki żydowskiej w Polsce, [w:] Sztuka i Pedagogika II. Krakowskie sesje naukowe, red. J.Samek, Kraków 1999, s. 135.

prawną książąt polskich. Jednakże już wtedy zaczęło dochodzić do wystąpień antyżydowskich, których powodem była chęć pozbycia się konkurencji gospodarczej ze strony chrześcijańskich sąsiadów. Taki stan rzeczy widzimy w Krakowie za panowania Mieszka Starego. Świadczy to, że istniała tam spora kolonia żydowska, odgrywająca znaczną rolę gospodarczą. Potwierdza to fakt zajmowania się przez wyznawców judaizmu biciem i rozprowadzaniem pieniędzy za panowania Mieszka III²⁹. W tym miejscu jednakże należy zaznaczyć, że nie wszyscy przybysze wyznający judaizm byli osobami majątymi. Może świadczyć o tym relacja rabina Eliezera ben Icchaka z Czech, datowana na koniec XII wieku. Podał on informację, że na terenie Polski, Czech i Węgier znajdują się społeczności żydowskie, gdzie panuje nędza. Relacjonuje, że w tych wspólnotach nie ma ludzi studiujących Torę. Wobec tego wynajmują sobie jakąkolwiek osobę, posiadającą dostateczną wiedzę. Taki człowiek – według ben Icchaka - jest u nich kantorem, uczy religii i jest nauczycielem żydowskich dzieci³⁰. W okresie monarchii wczesnopiastowskiej trudno jednak mówić o większej akcji osadniczej Żydów. Również nie jest możliwe dokładne określenie wielkości skupisk żydowskich w tamtym okresie, z uwagi na brak przekazów źródłowych, które by nas o tym jednoznacznie informowały. Dopiero tragiczne wydarzenia, związane z pierwszą krucjatą spowodują liczniejszą i zorganizowaną falę uchodźców.

Początki zorganizowanej akcji osadniczej mają swoją genezę, jak to już zaznaczyliśmy, w wydarzeniach odnoszących się do pierwszej krucjaty z 1096 roku³¹. „Pobożni” rycerze krzyżowi podczas swego pochodu do Ziemi Świętej urządzali prawdziwe rzezie pośród mieszkańców pochodzenia żydowskiego, w miastach Europy Zachodniej. Tłumaczone były chęcią wyzwolenia świata od „morderców Chrystusa”. Motywy, jakimi kierowali się krzyżowcy były głębsze niż tylko działania oparte na religijnym fanatyźmie. Mordując Żydów chciano się pozbyć długów. Od dawna, bowiem przedsiębiorczy wyznawcy religii mojżeszowej udzielali pożyczek pieniężnych swoim katolickim sąsiadom. Byli oni również poważną konkurencją dla rodzimego rzemiosła. Prześladowania te miały przede wszystkim charakter przemysłanej działalności, mającej na celu pozbycie się konkurenta gospodarczego³². Także w czeskiej Pradze urządzono pogrom. Wspomina o tym kronikarz

²⁹ P. Burchard, Pamiątki i zabytki...,s.11.

³⁰ P. Fijałkowski, Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych XI – XVIII wiek, Warszawa 1993, nr. 20, s.42.

³¹ H. Haumann, Historia Żydów...,s.19.

³² Tamże,s.19.

Kosmas, który podał, że Żydzi uciekali z Pragi do Polski i na Węgry w latach 1097/98³³. Na podstawie tych informacji wiemy, że pierwsza zorganizowana fala uchodźców żydowskich na ziemi polskiej, kierowała się z dwóch kierunków: z zachodu oraz z południa, od strony Czech.

Kolejną istotną kwestią jest pytanie gdzie ta fala uchodźców żydowskich znalazła schronienie na ziemiach polskich. Odpowiadając na to zagadnienie nie ulega wątpliwości, że ludność żydowska w pierwszym rzędzie znajdowała schronienie na Śląsku.

Osadnicy osiedlali się na wsi i w miastach. Pierwsze przekazy źródłowe odnośnie osadnictwa typu wiejskiego pochodzą już z połowy XII wieku. Piotr Włostowic w połowie XII wieku uposażył klasztor kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu wsią Tyniec Mały, która została wcześniej pozyskana od Żyda³⁴. Podobne przekazy pochodzą z lat 1203 – 1218. Żydzi Józef i Chaskiel jako właściciele podwrocławskiej wsi Sokolniki, sprzedali osadę, która następnie została ofiarowana wrocławskiemu klasztorowi Św. Wincentego na Ołbinu³⁵. W 1203 występuje jako właściciel Sokolnik, Józef³⁶. Dokument z 1204 roku obok Józefa wymienia - Chaskiela³⁷. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach współwłaścicielem wsi został Chaskiel. Józef i Chaskiel pojawiają się jeszcze na dwóch dokumentach z 1208³⁸ i 1218 roku³⁹. Nie ulega wątpliwości, że wspomniani dwaj Żydzi nie posiadali całej osady. Na dokumencie wydanym przez Bolesława Kędzierzawego we Wrocławiu, 22 czerwca 1149 roku, wymienione są Sokolniki jako własność klasztoru św. Wincentego⁴⁰. Potwierdza to

³³ Kosmasa Kronika Czechów, Warszawa 1968, s. 316 – 320; H. Zaremska, Żydzi w średniowiecznej Europie środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech, Poznań 2005, s. 41 – 42.

³⁴ Kodeks dyplomatyczny Śląska (dalej: KDS), t. I, wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1956, nr 68, s. 155 – 162. Dokument został wydany przed 1193 rokiem. Wymieniony na nim Piotr Włostowic zmarł w 1153 roku. Transakcja musiała, więc się odbyć przed datą śmierci Włostowica. Na podstawie tak skąpych informacji zawartych w dokumencie możemy stwierdzić, że jacyś Żydzi przed 1153 rokiem posiadali na prawach własności wieś Tyniec Mały, którą następnie sprzedali. Por. R. Grodecki, Dzieje Żydów..., s. 610; M. Horn, Działalność gospodarcza Żydów Polskich..., s. 74; W. Korta, Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do połowy XIII wieku, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, s. 22 i s. 25 – 26.

³⁵ KDS, t. I, nr 103, s. 243 – 253; KDS, t. I, nr 107, s. 273 – 277; KDS, t. II, wyd. K. Maleczyński, A. Skowrońska, Wrocław 1959, nr 130, s. 25 – 55; KDS, t. II, nr 193, s. 180 – 194. Zob. W. Korta, Rozwój wielkiej własności..., s. 66 – 67; M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII – XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 40.

³⁶ KDS, t. I, nr 103, s. 243 – 253.

³⁷ KDS, t. I, nr 107, s. 273 – 277; S. Witkowski, Osadnictwo żydowskie na Śląsku..., s. 12.

³⁸ KDS, t. II, nr 130, s. 25 – 55; S. Witkowski, Osadnictwo żydowskie na Śląsku..., s. 12.

³⁹ KDS, t. II, nr 193, s. 180 – 194; S. Witkowski, Osadnictwo żydowskie na Śląsku..., s. 12.

⁴⁰ KDS, t. I, nr 25, s. 59 – 66; W. Korta, Rozwój wielkiej własności..., s. 64.

dokument papieża Celestyna III, wydanego na prośbę opata Cypriana, 8 kwietnia 1193 roku⁴¹. Tak więc klasztor jak i wymienieni wyżej Żydzi byli w posiadaniu tylko po połowie wsi Sokolniki. Dopiero w późniejszym okresie klasztor nabył drugą część osady. Świadczy o tym dokument wystawiony w Asyżu przez papieża Innocentego IV z 4 lipca 1253 roku, w którym Sokolniki są własnością klasztoru premonstratensów wrocławskich⁴².

Kolejny dokument z 1226 roku został wydany w wyniku sądu polubownego pomiędzy Henrykiem Brodatym a biskupem wrocławskim Wawrzyńcem. Podana jest tam niezwykle interesująca informacja, że w kasztelanii bytomskiej (Dolny Śląsk) chłopci książeńcy mają płacić kościołowi dziesięcinę w postaci miodu, natomiast wolni chłopci i Żydzi mają uiszczać pełną dziesięcinę snopową⁴³. Mamy tutaj na pierwszy rzut oka dziwną sytuację, w której wyznawcy obcej religii byli zmuszeni uiszczać dziesięcinę na rzecz Kościoła. Analizując jednak głębiej należy sądzić, że ziemia była w przeszłości w posiadaniu chrześcijan, płacących podatek na rzecz instytucji kościelnej. Kiedy ziemia przeszła w bliżej nieznanych okolicznościach w posiadanie Żydów, Kościół nie chcąc rezygnować z dochodów, dalej korzystał z nabytych wcześniej praw⁴⁴.

Najstarszym śladem obecności żydowskiej w miastach śląskich jest zachowana we Wrocławiu inskrypcja nagrobna z 1203 roku - Dawida, syna Sar Szaloma. Na niej widnieje napis: „ Ten kamień jest pomnikiem nagrobnym rabiego Dawida o miłym głosie, syna Sar Szaloma”⁴⁵. W Legnicy pierwsze pewne przekazy informujące nas o wyznawcach judaizmu pochodzą z 1301 roku. W pierwszej połowie XIV stulecia poświadczona jest obecność żydowska w Środzie Śląskiej, Strzelinie, Oławie, Niemczy, Sokołowie, Złotoryi, Chojnowie, Namysłowie, Brzegu, Nysie, Ścinawie Nyskiej, Górze, Lubinie, Wschowej i Strzegomiu. W II połowie XIV wieku ludność ta zamieszkiwała w Ząbkowicach Śląskich, Jaworze,

⁴¹ KDS, t. I, nr 70, s. 164 – 173. Dokument został wydany w Lateranie. Stolica Apostolska wzięła w nim pod opiekę klasztor, wymieniając imiennie jego posiadłości. Por. W. Korta, *Rozwój wielkiej własności...*, s.65.

⁴² *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej: SU), wyd. W. Irgang, Köln – Wien. 1984, t. III, nr 89, s. 66 – 68; W. Korta, *Rozwój wielkiej własności...*, s.66 – 67; S. Witkowski, *Osadnictwo żydowskie na Śląsku...*, s.12.

⁴³ *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, wyd. G. A. Stenzel, Breslau 1845, nr 2; R. Grodecki, *Dzieje Żydów...*, s.612; M. Horn, *Działalność gospodarcza...*, s.77.

⁴⁴ Taki punkt widzenia przedstawił R. Grodecki, *Dzieje Żydów...*, s.612; S. Witkowski, *Osadnictwo żydowskie na Śląsku...*, s.12-13; tenże, *Początki osadnictwa żydowskiego nad Przemszą i Brynicą, [w:] Z dziejów...*, s.28-29.

⁴⁵ A. Żbikowski, *Żydzi...*, s.18; S. Witkowski, *Osadnictwo żydowskie na Śląsku...*, s.13.

Dzierżoniowie, Głubczycach, Ujeździe, Widawie, Grodkowie⁴⁶. W Górze pierwszy przekaz poświadczający pobyt społeczności żydowskiej pochodzi z 29 stycznia 1336 roku. Dokument wymienia księcia Jana, który zamienił z królem Janem Luksemburskim miasto i okręg Głogów na miasta Ścinawę Nyską, Górę, Lubin i Wschowę. Żydzi zamieszkujący w tych miastach wspomniani są jako regale⁴⁷. W 1357 roku mieszkańcem Góry był niejaki Izaak. Pojawia się on jeszcze na dokumencie z 1359 roku⁴⁸.

W Grodkowie w 1357 i 1359 roku, Frejda razem ze swą matką płaciła podatek w wysokości pięciu „vierdunc”. Z dokumentów z tego samego okresu wymienić należy jeszcze Józefa i jego małżonkę Milę z Grodkowa, płacących podatek Wrocławowi⁴⁹.

Co ciekawe nie ma przekazów, które informowałyby o pojedynczych przedstawicielach wyznania mojżeszowego na obszarze Górnego Śląska, w pierwszym etapie żydowskiej akcji osadniczej na Śląsku.

W Opolu, pierwsi osadnicy pojawili się w II połowie XIII wieku. W Raciborzu pierwsza wzmianka o mieszkańcach pochodzenia żydowskiego pojawia się w 1367 roku, a w Koźlu i Pyskowicach w 1373 roku.⁵⁰ W Bytomiu w 1395 roku został wymieniony na dokumencie Abraham von Buthum⁵¹, a w krakowskich księgach miejskich pojawiają się: Salomon(1435) i Jakub(1495)⁵². Ostatnio podczas prac archeologicznych odkryto w Bytomiu drewnianą łaskę z gwiazdą Dawida, datowaną na przełom XIV/XV wieku. W świetle tych danych Żydzi w górnośląskim Bytomiu pojawili się dopiero w drugiej połowie XIV wieku⁵³.

⁴⁶ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku, „BZIH”, 1960, nr 34, s.3 – 27. Znajduje się tam również wykaz niektórych źródeł dotyczących pierwszych przekazów o Żydach w miastach śląskich.

⁴⁷ Tamże, s.23.

⁴⁸ Tamże, s.23.

⁴⁹ Tamże, s.23.

⁵⁰ S. Witkowski, Osadnictwo żydowskie na Śląsku..., s.14 – 15.

⁵¹ J. Drabina, Historia Bytomia (1254 – 2000), Bytom 2000, s.107; P. Maser, A. Weiser, Juden in Oberschlesien, t. I, Berlin 1992, s.73.

⁵² Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich, oprac. B. Wyrozumka, Kraków 1995, nr 310, s. 81 i 939, s.201(dalej: wypisy); S. Witkowski, Osadnictwo żydowskie na Śląsku..., s.15.

⁵³ Zob.: J. Drabina, Ludność żydowska w przedindustrialnym Bytomiu (do początków XIX wieku), „Studia Judaica 8:2005, nr. 1 – 2 (15 – 16), s. 53 – 64.

Na podstawie powyższych faktów należy sądzić, że Żydzi na Śląsku mogli pojawić się już na przełomie XI/XII wieku⁵⁴. Była to ludność bogata, o czym świadczy posiadanie dóbr ziemskich. Niektórzy jej przedstawiciele osiedlali się nie tylko w miastach, ale i również na wsi, gdzie uprawiali ziemię. Taką sytuację widzimy w nadodrzańskiej kasztelanii bytomskiej. Ludność ta była również dobrze zorganizowana, czego przejawem było istnienie kirkutu we Wrocławiu, a co za tym idzie gminy żydowskiej, istniejącej zapewne od końca XII wieku. Majętność tej ludności nasuwa przypuszczenie, że mogli to być potomkowie uciekinierów z Pragi, bowiem tamtejsza kolonia uchodziła za bardzo bogatą⁵⁵. Fale migracji ludności żydowskiej w pierwszej kolejności docierały na obszary bardziej rozwinięte ekonomicznie, a mianowicie na Dolny Śląsk. Nieco później musieli osiedlać się na słabiej gospodarczo rozwiniętym Górnym Śląsku. Dowodzi o tym znacznie mniejsza liczba lokowanych miast na tamtym obszarze. Ponadto miasta dolnośląskie były o wiele ludniejsze w porównaniu z miastami na Górnym Śląsku⁵⁶. To wyjaśnia późne pojawienie się przedstawicieli mozaizmu na Górnym Śląsku w źródłach.

Następną dzielnicą, gdzie wyznawcy mozaizmu się osiedlali była Małopolska. Żydzi w Krakowie przebywali już w XI wieku, o czym świadczy przytoczona przez nas sprawa Żyda pobitego przez żaków krakowskich za panowania Mieszka Starego⁵⁷. Dopiero jednak krakowscy Żydzi w XIV wieku zorganizowali się w synagogę⁵⁸. W 1304 roku przekaz źródłowy podaje informację o istnieniu ulicy żydowskiej w Krakowie⁵⁹. Z biegiem czasu społeczność ta zamieszkiwała coraz bardziej rozległy obszar. Domy żydowskie rozlokowane były od ulicy Gołębiej po ulicę Św. Szczepana. W Krakowie wyznawcy mozaizmu mieli swoje domy wśród domów chrześcijan i w pobliżu kościołów. Sytuacja zaczęła się zmieniać dopiero, gdy Kapituła Krakowska w 1469 roku odkupiła od Żydów domy przy ulicy

⁵⁴ Piotr Włostowic zmarł w 1153 roku, transakcja musiała więc się odbyć przed tą datą, tj. ok. poł. XII wieku. Por. M. Wodziński, *Hebrajskie...*, s.40.

⁵⁵ Kosmasa *Kronika Czechów...* s. 319; H. Haumann, *Historia Żydów...*, s.19.

⁵⁶ Zob. J. Drabina, *Historia miast śląskich w średniowieczu*, Kraków 2000.

⁵⁷ Por.: B. i J. Wyrozumscy, *Nowe materiały do dziejów Żydów Krakowskich w średniowieczu*, „*Studia Judaica*” 6: 2003, nr 2(12), s.1 – 18.

⁵⁸ F. Kiryk, F. Leśniak, *Skupiska żydowskie w miastach małopolskich do końca XVI wieku*, [w:] *Żydzi w Małopolsce*, Przemyśl 1991, s.20.

⁵⁹ M Bałaban, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304 – 1868*, t. I, 1304 – 1655, Kraków 1931, s. 5; M. Horn, *Działalność gospodarcza...*, s. 75.

Żydowskiej(Św. Anny). Następnie zamieniła ją z Uniwersytetem na Basztę Grochową przy ulicy Kanonicznej⁶⁰.

W Olkuszu pierwsi przedstawiciele mozaizmu występują w początkach XIV wieku. Odnotowano przed 1317 rokiem właścicieli dwóch dużych żydowskich domów: „Curie due Judeorum” przy rynku olkuskim⁶¹. Ta pierwsza informacja o Żydach olkuskich nasuwa wniosek, że pojawili się tam już w XIII wieku⁶².

Również ważnym skupiskiem osadniczym była Wielkopolska. W dzielnicy tej źródła wymieniają osady Żydowo k. Gniezna (1205 r.) i Żydowo k. Kalisza (1213 r.)⁶³. Nazwy nie pozostawiają wątpliwości, że mieszkańcami tych osad była ludność wyznania mojżeszowego. Na podstawie tych faktów można wysunąć wniosek, iż pierwsi koloniści musieli dotrzeć na obszary Wielkopolski już w XII wieku. Dokumentem poświadczającym obecność Żydów w Wielkopolsce jest dokument księcia Przemysława II z 1287 roku⁶⁴. Na dyplomie księcia, wydanym w Kaliszu, potwierdzono transakcję przekazania gruntów, jakie miały zostać przeznaczone na cmentarz dla wyznawców mozaizmu w Kaliszu. Niejaki Ruspiniusz, syn Jaśka zapisał wzgórze Żydom kaliskim⁶⁵, które było położone na granicy jego dziedzicznego majątku – Podgórze. W zamian mieli opłacać Ruspiniuszowi co roku⁶⁶ opłatę w wysokości 9 talentów pieprzu i 2 szafranu. W przypadku nie dotrzymania umowy działka ziemi miała zostać oddana właścicielowi.

Na Mazowszu według Mariana Fuksa, Żydzi osiedlili się co najmniej od początku XIII wieku. Piotr I, biskup Płocki, w 1237 roku wymienia w dokumencie „studnię żydowską”, która miała stanowić granicę kilku ulic⁶⁷. Informacja ta jest pośrednim dowodem na istnienie

⁶⁰ Wypisy, s.9.

⁶¹ B. Wyrozumka, Fragmenty najstarszej księgi miejskiej Olkusza, „Małopolskie Studia Historyczne”, t. II, 1959, nr 1, s. 49 – 57; K. Kocjan, Olkusczy Żydzi. Szkic historyczny, Olkusz 1997, s. 5, s.10; M. Bałaban, Studia Historyczne, Warszawa 1927, s.151.

⁶² K. Kocjan, Olkusczy..., s.4.

⁶³ Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski (dalej: KDW), wyd. I. Zakrzewski, t. I, Poznań 1877, nr 81, s. 78 – 79.

⁶⁴ KDW, t. I, nr 574, s. 534.

⁶⁵ KDW, t. I, nr 574, s. 534; P. Fijałkowski, Dzieje Żydów... nr 21, s.42 – 43; M. Horn, Działalność gospodarcza..., s.75.

⁶⁶ Opłata została wyznaczona na dzień św. Marcina, tj. 11 listopada.

⁶⁷ M. Fuks, Żydzi w Warszawie. Życie codzienne. Wydarzenia. Ludzie. Poznań – Daszewice 1997, s.55; Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 362; R. Mahler, E. Ringelblum, Teksty źródłowe do nauki historii Żydów w Polsce i we wschodniej Europie, z. I, Warszawa 1930,

w Płocku w tamtym okresie gminy żydowskiej. 7 października 1422 roku Żyd Maj otrzymał od księcia Janusza I winnicę w Wyszogrodzie⁶⁸. W Warszawie pierwsze wzmianki o ludności żydowskiej pojawiają się już od 1421 roku⁶⁹. Dokument dotyczący Żydów w Warszawie został wydany przez księcia mazowieckiego Konrada III Rudego (1448 – 1503) w 1469 roku. Książę potwierdzał w nim autonomię dla tamtejszej społeczności żydowskiej⁷⁰. W 1483 roku akta ziemskie powiatu tarczyńskiego informują nas o sporze jaki toczył się pomiędzy Żydami Rubinem z Warszawy a Zuzmanem z Brześcia⁷¹. Według przytoczonych przekazów źródłowych wnioskujemy, że wyznawcy judaizmu pojawili się tam już w XIV wieku.

Pierwsze wzmianki o Żydach na Kujawach pochodzą dopiero z XV wieku i dotyczą tylko trzech miast na tamtym obszarze, a mianowicie Brześcia (1453), Inowrocławia (1453) oraz Radziejowa (1432)⁷². Pozostałe informacje o osadnictwie wyznawców judaizmu na Kujawach pochodzą już z XVI wieku, a więc okresu, który nie jest przedmiotem rozważań niniejszego artykułu.

Na Pomorzu Gdańskim, ludność żydowska nie mogła się osiedlać z uwagi na politykę Zakonu Krzyżackiego. Krzyżacy nie tolerowali innych grup religijnych na podbitych obszarach⁷³. Sytuacja ta nie uległa zmianie nawet po odzyskaniu tych terenów przez Polskę w wyniku postanowień pokoju toruńskiego z 1466 roku⁷⁴. Kluczowe znaczenie miała postawa rad miejskich Gdańska, Torunia i Elbląga, obawiających się konkurencji gospodarczej ze strony Żydów⁷⁵. Zakaz osiedlania się Żydów w Prusach Królewskich obowiązywał aż do

s. 23; M. Horn, Działalność gospodarcza...s.75; J. Wyrozumski, Żydzi w Polsce...s.131; P. Burchard, Pamiątki i zabytki...,s.82.

⁶⁸ P. Fijałkowski, Dzieje Żydów...,nr 39, s. 66; P. Burchard, Pamiątki i zabytki...,s.83.

⁶⁹ M. Fuks, Żydzi...,s.55.

⁷⁰ P. Fijałkowski, Dzieje Żydów...,nr 4, s.22 – 23.

⁷¹ Tamże, nr 23, s.43 – 44.

⁷² Z. Guldon, Żydzi i Szkoci w Polsce w XVI-XVIII wieku, Kielce 1990, s.49, I. Schiper, Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza, Lwów 1911, s. 152; E. Feldman, Do statystyki Żydów w dawnej Polsce, „Miesięcznik Żydowski” 1933, R. 3, z. 1 – 2, s. 131 – 132. Należy jednak zaznaczyć, że I. Schiper i E. Feldman mylą Włocławek z Inowrocławiem.

⁷³ Z. H Nowak, Żydzi w krajach regionu bałtyckiego do czasów emancypacji. Charakterystyka, [w:] Studia i szkice z dziejów Żydów w regionie Bałtyku, red. Z. H. Nowak, Z. Karpus, Toruń 1998, s.13.

⁷⁴ Z. H Nowak, Żydzi w krajach regionu bałtyckiego...,s.13; S. Echt, Die Geschichte der Juden in Danzig, Verlag Gerhard Rautenberg, Leer/Ostfriesland 1972, s.13 – 15.

⁷⁵ Z. H Nowak, Żydzi w krajach regionu bałtyckiego...,s.14; S. Echt, Die Geschichte der Juden...,s.13 – 15.

pierwszego rozbioru (1772), a w przypadku Gdańska i Torunia - do drugiego rozbioru (1793)⁷⁶.

Na podstawie powyższych przekazów należy sądzić, że pierwszymi dzielnicami, na których osiedliła się ludność żydowska były w pierwszej kolejności Śląsk i Małopolska, a następnie Wielkopolska. Ludność ta korzystała z opieki książąt polskich.

Średniowieczne osadnictwo żydowskie na ziemiach polskich, skupiało się początkowo w znaczących ośrodkach miejskich, które powstawały od momentu wielkiej akcji zakładania miast na prawie niemieckim w I poł. XIII wieku. Uciekając przed prześladowaniami wyznawcy religii mojżeszowej wybierali miejsca najatrakcyjniejsze pod względem ekonomicznym. Duże znaczenie miał również trakt handlowy, łączący Kijów z Pragą, a przechodzący przez Kraków, Olkusz, Sławków, Będzin, Bytom, Opole i Wrocław⁷⁷. Kupcy żydowscy przemierzając ten trakt najchętniej zatrzymywali się na odpoczynek i nocleg u swoich pobratymców, którzy znali ich obyczaje i kuchnię. Nic dziwnego więc, że gminy żydowskie powstawały w miastach przez który przebiegał ów trakt handlowy.

Tę hipotezę zdaje się potwierdzać dokument z 1226 roku, kiedy to książę opolski Kazimierz I z okazji poświęcenia kościoła w Oleśnie nakazał spisanie dotychczas obowiązujących opłat celnych. Następnie biskup wrocławski Wawrzyniec na podstawie złożonych zeznań przed urzędnikami książęcymi zatwierdził prawa celne dla Olesna i Siewierza. Na tym dokumencie znajduje się interesująca informacja o Żydach ciągnących z Moraw na Kujawy, od których należało pobierać cła na rogatkach obu miast, nawet gdyby nie mieli z sobą towarów na sprzedaż⁷⁸. W Siewierzu pobierano tylko opłatę pieniężną w wysokości jednego skojca srebra od wozu i 2 denarów od kupców chrześcijańskich i żydowskich zmierzających w jakimkolwiek kierunku konno lub pieszo. Z cła zwolniona była

⁷⁶ Z.H Nowak, *Dzieje Żydów w Prusach Królewskich do roku 1772...*,s.137.

⁷⁷ J. Morawiec, *Szlak handlowy Kijów – Kraków – Praga, a ziemie nad Przemszą i Brynicą w IX – XI wieku*,[w:]*Osadnictwo nad Przemszą i Brynicą w średniowieczu*, red. J. Sperka, S. Witkowski, Sosnowiec – Cieszyn 2005,s.89 – 100; J. Sperka, *Kształtowanie się granicy małopolsko – śląskiej w średniowieczu na obszarze nad Przemszą i Brynicą*, [w:] *Osadnictwo...*,s.107.

⁷⁸ *Regesten zur Schlesischen Geschichte*, wyd C. Grünhagen, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae*, t. VII(dalej: CDS VII), Breslau 1869 – 1886, nr.293, s.132; *SU*, t. I,cz.2, nr 269,s.197 - 198; *KDS*,t. III, wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1964, nr 309, s.113 – 115; J. Labershek, *Z dziejów Siewierza i ziemi siewierskiej do końca XIII wieku*,[w:] *Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego*, red. F. Kiryk, Katowice 1994, s. 134.

ludność miejscowa, duchowni, posłowie, mincerze i celnicy książęcy⁷⁹. Również nieco późniejsze dokumenty Henryka Brodatego z 1234 roku i Władysława opolskiego z 1260 roku potwierdzają istnienie komór celnych w Siewierzu⁸⁰. Ten stan rzeczy mógł przyciągnąć pewną ilość osadników żydowskich na te obszary chcących osiedlać się w miejscach gdzie można było prowadzić działalność gospodarczą w postaci rzemiosła, czy też handlu. Na podstawie przytoczonych przez nas źródeł można sądzić, że Żydzi osiedlali się na Śląsku już w XII wieku, a nasilenie tych procesów nastąpiło w XIII wieku.

Kolejnym zagadnieniem jest liczebność Żydów na ziemiach polskich w okresie średniowiecza. Jak już to wspominaliśmy w pierwszym etapie kolonizacji nie jest możliwe precyzyjne określenie liczebności Żydów w Polsce. W końcu XV wieku ich liczba sięgała niespełna 18 tysięcy, a na Litwie, 6 tysięcy⁸¹.

Na Śląsku największą gminę miał Wrocław. W latach 1350 – 1360 zamieszkiwało stolicę Śląska ok. 130 – 140 rodzin żydowskich⁸². W Krakowie w okresie rządów Kazimierza Wielkiego, mieszkało 120 rodzin żydowskich⁸³.

Podsumowując wypowiedziane uwagi, społeczność żydowska zamieszkiwała ziemie polskie od początku istnienia państwa. Początkowo były to nieliczne skupiska, które źródłowo są potwierdzone od pierwszej połowy XI wieku. Ludność ta trudniła się handlem i rzemiosłem. Dlatego pierwsze kolonie żydowskie powstawały w pobliżu szlaków handlowych, w znaczących ośrodkach państwa wczesnopiastowskiego. Pogromy dokonywane na tej ludności w Europie Zachodniej związane z pierwszą krucjatą doprowadziły do masowych ucieczek na ziemie polskie. W pierwszej kolejności uciekinierzy znaleźli schronienie na Śląsku z tego powodu, że dzielnicą tą graniczyła od południa z Czechami. Drugą przyczyną było duże znaczenie gospodarcze Śląska w ówczesnym państwie polskim. Następnymi dzielnicami, gdzie osiedlili się Żydzi była Małopolska i Wielkopolska. Późniejsze fale emigracji Żydów do Polski następowały w wyniku częstych pogromów, wybuchających okresowo w Europie Zachodniej.

⁷⁹ CDS VII, nr.293, s.132; SU, t. I,cz.2,nr 269,s.197 - 198; KDS, t. III, nr 309, s.113 – 115; J. Laberschek, Z dziejów Siewierza...,s. 134.

⁸⁰ CDS VII, nr 429 b,s.173 - 174,nr 1035, s. 84 - 85; SU, t. III, nr 80, s.51 – 53, nr 340,s.223 – 224; J. Laberschek, Z dziejów Siewierza...,s.134.

⁸¹ P. Fijałkowski, Dzieje Żydów...,s.9; R. Żebrowski, Dzieje Żydów...s.20; H. Haumann, Historia Żydów...,s.44.

⁸² M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...,s.45.

⁸³ A. Żbikowski, Żydzi...,s.26.